

Orixe: Maitemin ezin haragitu

Patziku PERURENA

Poeta ororen zinezko iturria, izatez, maitemina balzik ez denean, baten bati haurkeria irudituko zaio, behar bada, orain eta hemen ni Orixe bezalako "Integrista" eta "puritano" itsu baten maitemin gordeak azaleratzen hastea, baina, halaxe egitea erabaki du gaur, neure baitako haur inozente honek.

Orixe mundu biribil honetara jalo zeneko urtea gogoan izateko bertso hauxe utzi zizun Txirritak:

*Milla zortzireun da laroita zortzia,
Emen ikusi zana negute fuertia:
Orma beltzak eginez, luzaro nortia.
Berrogei egunian gero elurtia.
Ijituak amona jan zuten urtia.*

Ez dakit harengatik edo, geroztik ezagutu zituen elurteengatik izanen den, baina, Orixek elurra taigabe alpatzen du bere poematan. Eta elurra erromantikoen sinboloa bada, Orixe halaxe ote zen nago barren barrendik, erromantiko hutsa. Bere bizituzian, taigabe elur isila aritu zuela esan liteke Orixeren bihotzean, tarteka elur horrek gogoan su hartzen bazion ere. Nonbaitetik hasteko, imajina ezazue edozein herri kozkor, Uitzit esate bateko, negu goiz batez esnatzean elurrak azpian hartua, eta halaxe dio *Euskaldunak* poeman:

*Belauna gora asi da igotzen elurra
Biar bearko dira karrika bi urra.
Endai ta peaki, pertxuna ta aitzurra
errez dute ebakiko arro dagon lurra.*

*Elizarako bidea ta iturrirakoa
beste kalerik gabe badira naikoa.
Aitaren bizkarrean, lasai mutikoa
oztu ta busti gabe eskolara doa.*

Begira erne elurtean urratutako bide sendo horiel, zeinen grafi-koak diren Orixeren gerozko bizitza guzian: 1.-*iturrirakoa*: euskal usadioen eta jakintza grekolatinoen iturrirakoa alegia; 2.- *elizarako bidea*: bere fede partikular haren argi bizi bila beti; 3.- *aitaren bizkarrean eskolara*, esan nahi balta, gurasoen etxean, Inguruan, zinez bizitako hartan oin hartuz jakintza unibertsalez aberastera. Horra Orixeren bizitzako elurtean, hiru biderik nabarienak.

Baina, maitasunaren miraria adieraztekoan ere, elurretara jotzen du maiz Orixek, eta ez ahaztu *amodioa* ordez *maitea* hitza darabilela askotan:

*Bart arratsean larratz garbia, gaur goizean ziza zuri.
Artzal eiztarik, asmatzen ez du, zer indarrez diran azi.
Negu gau batez, lurmen dagola, jaikitzean elur lodi;
Maiteak (amodioak) ere istillu gabe lanak egiten badaki.*

Nola adierazi liteke hobeki? Euskal poesia erromantiko guzian ba ote da pasarte sublimeagorik? Lizardiren lirika pinpirinean, ba ote da, hain pasarte xalorik? Inolako apaindurarik gabe, hizketa deusetan behartu gabe, horren xamur, horren xuhur, azken biribilduan batere "*istillu gabe*" horrelako indarra eta zirrara sortzen duenik? Horixe duzu Nikolasen dohainik handiena, euskal letretan ez aurrekorik ez ondorekorik ez duena: txotx txar batekin piztuko baitizu su poetikoa-ren garra, beste metafora edo sinbolo beharrik gabe, edo hobeki esan, beren sorbururaino sollduz, kasik poesiarik ere ez dagoela ematen duen muin gorde hartan, indar unibertsalik zaildueneko pasarteak lortuz:

*Negu gau batez, lurmen dagola, jaikitzean elur lodi;
Maiteak (amodioak) ere istillu gabe lanak egiten badaki.*

Ongi. Baina zer da erromantiko izatea? Ba niretzako: halamo-duzko jendalde eta gizarteari kasu handirik egin gabe, norik bere sinuari, bere patuari fidelki segitze huraxe. Oso gutxi izaten dira zinezko erromantikoak munduan, baina inor izan bada, Orixe hala ote zen nago:

*Intz, aize, eguzki... biotz begien igurtzi esan eziña
Gezur-munduan nekez arkitzen dan adiskidego miña*

Jaiotze tragikoan amak Orixan abandonatua, Uitziko mutikoen artean "ume gaitzets" deltua, oraindik gazte zela Jesuitetan umilaziorik beltzenera ekarria, Bilbon bere bizi guziko nortasun agliri duen "Independencia de criterio" sendoagatik prentsatik eta publikotik zokoratua, Orixan *Euskaldunak* poema nazionala egitera behartua, hurrena Aitzolek euskal literaturatik baztertua, gerrak kartzelaratu eta atsekabetua, erbestean Gurseko zelaitik umorez igarota, zahartzaroan Guatemalatik bueltan, sorterriko Gogortzane etxetik, nahiz erostekoan bere dirupartea ipini, anak fueratua.... Ez da azti izan beharrik, munduan inorekin ez konpontze horretan, Orixeren bihotzean, gero eta elur ixil lodiagoa ariko zuela sumatzeko. Horregatik, gizar-teko miseria ustel guzietatik harantzago, izadiaren ugaritasun isilean, zinezko biziazen mirarian, bilatuko du giza min guzien kontsolamendua:

*Intz, aize, eguzki... biotz begien igurtzi esan eziña
Gezur-munduan nekez arkitzen dan adiskidego miña*

Hori ez bada arrunt sentipen erromantikoa, nik ez dakit zer besterik izan liteken. F. Hölderlin baten paganismo urragarria baltirudi, Jainkoagandik eta are gizadiagandik aske, bere mundu-minaren jabe, zinezko eta ezinezko iturri garbi bila. Nork erakusten du nortasun eta askatasun indar klasiko urragarri hori, beren buruak mila bider modernoagotzat eta askeagotzat dauzkaten Orixeren garalko eta ondorenxeagoko idazle belaxka pinpirin erdipurdiko edo bitariko horien artean?....

Orain berriro, Koldo Izagirrek azaldu du labur bezain ederki: ... *Orixek poeta bere baitan biltzen da, honenbestez nonahiko egiten da, nitasun berri bat deskubritzen du, eta ez dio ardura bakarrik baldin badago ere munduan, barnea duelako mundu. Gu etnografiko bat kantatu behar izatetik ni mistiko bat kantatzera eginiko ibilaldi mingarrian, Orixek euskal literaturaren modernotasuna abiatzen du: lurralderik ez daukan kulturaren, hizkuntza da babesleku bakar, eta nork berarenak ditu kantagai:*

*Bil-bil egin naiz neronengan, auspean sua bezala,
Ortik aurrera au dakit soilik: grina batek naramala*

Grina horren zain delikatu batzuk ukitzera noa, bihozlogo batek izan litzaken ezin guzlekin.

Gerrondoko erbestean, Bidarrain zegoela, kanboar bat, hamalau urteko neskatxa guria, latina eta espainola ikastera etortzen zitzaion Orixeri. Handik urtetara, adinean sartuxe ondoren, hala aitortu omen zion Marie Héléne Gastigard hark, Paulo Iztuetari:

"Ez nuke zozokeriarik esan nahi, baina, uste dut, neska bat oso maitatu zuela jesuita sartu baino lehen edo ondoren. Izan du pasione bat... Denbora pasata orain ikusten dut bazuela pasio bat barruan, bolkan bat, eta nik uste bazuela nostalgia bat izigarria familiaz eta emakume batekin bizitzia egiteaz. Afektiboki behar zuela hori. (...) Azpian bakardade izigarria zegoen. Biziki erromantikoa zen, baina, konplexua, zeren eta, batetik, ordena handia zuen eta, bestetik, haur handi bat zen."

Orixeren barrenik gordeeneko haur handi hori, zer izan liteke erromantiko izatez besterik? Marie Hélének dio, neskatxan batek arrunten maitemindu zuela, jesulietan sartu aurretik edo ondotik. Ez nuke ezetzik esanen. Baina, zergatik ez jesulietan zebilela? Inoiz izan ote zuen, bere bizitza guzian, Jesusen Lagundiko "zazpi urte beltz" haletan baino maitasun erme goxo baten behar handiagorik?

Beltzaldi hartan sartu zelarik, 1916an, Nikolas gazteak 27 urte zituela, bost poema tiki idatzi zituen; bostak elkarren orpoz orpo, eta elkarren osagarri diruditenak; bostak neskatxa maitagarri idealizatu bati hikako hizketa emean esanak. Behar bada, norbaitek jakinen du poemok sortu zitueneko arrazoi mundutarren edo mistika zerutarren berri, eta eskertuko nuke adieraziko balit, baina, nire ezjakinerako, adierazgarriak dira oso. Honela dio aurrenekoak, laburturik:

MAITAGARRIENA

*Itxu jalo zen neska bat, ikus denik ederrena;
denen maitagarri, baiña ez izanen ñorenal*

*Aren atz legun zuririk etzuen laztu lioak
mulorik ere ez ukitu aren ortza zuritoak*

*Amak erran zion: -"Aurra, zuri begira guziek"
-"Zer da begiratzea ama?" Negar amaren begiek.*

Ala bizi zan alaba maiteena, ezin izanez ñorena... (1,481)

Neska itsu hori, Orixe bera izan liteke. Denak begira dauzka maiteminez, baina, huts bategatik, ezintasun bategatik, errukituak bezala. Ez al zion berdintsu begiratu Orixeri ingurumari guziak bere bizitzan? basoko "basurde" zakar ez bazen, erremediorik gabeko "inoxente" izate horretan? Dena dela, maitasun ezinezko baten tragedia sortzen du poema horrek, eta esanen nuke Orixeren bihotzeko elurtetik igarotakoa dela, ez dela alegia, gorputzik gabeko irudipen hutsa.

Sail bereko bigarren poemattoak, NERETZAT OTE AIZ? izenekoak, zalantzako galdera egiten du, eta maitemin sortuberri horrek poetaren baitan eragin duen gatazka kontrajarria azaltzen:

NERETZAT OTE AIZ?

*Begiak ezetz, biotzak baietz,
zein izango den nagusi?
Biotzarentzat eder aizena
bi begientzat itsusi.*

*Begiak baño zurrago den
begirik ez dun biotza;
biotza su den, baiña begiak
gaiñean diten izotza. (1,482)*

Poetak ez du aski, begi hutsarekin, irudimen hutsarekin, bihotzeralnoko erroak eskatzen dizkio irudimen horri. Bihotzeko suak urtzen baitu begien galneko izotza, eta gliza iturri guzien ur bero bihurtzen.

Hirugarrenak BILDURRA du izena, eta gai beraren jarraipena dirudi. Alegia, aurreko poemako borrokan, bihotzak irabazi duela, eta bere garalpena azaltzera doala poeta:

BILDURRA

*Irulearen esku samurrean, amagoinaren ardatza
beltz ageri zan, baiña zein eder, neskatxaren elur-beatza*

*Aren maitean bero nintzala, adirazi nai niola
aboan nere itza aldatu zan, ez dakit noliz eta nola*

- *Goru zar ori amarena al den? Ta gorri egiñik bertan nere nekea ezagun zula, aurpegiz erantzun zidan.* (I,482)

Beti muin bila Orixe: honetan, *bildurra*, amodioaren iturburutzat jotzen du. Lehen beldur metafisikorik gabe, ezinezko baita amodio gizatarrik. Hurrena, amodio hori ezin bideratua. Bihotzak zinez nahi bezala: "*bai maitagarria zarela!*" edo gisako zerbait leun esan nahi larrian, "*agoan nere itza aldatu zan*" eta "*Goru zar ori amarena al den?*" esaten dio zakar eta trakets mutil malteminduak neskatzari. Honek nerabezaroko ergelkeria dirudi, baina, bere muinean min unibertsala da. Orixeren edo nornahiren buru integristaren eta bihotz erromantikoaren arteko borroka; ez baita munduan inor, borroka horretatik txoil libratzen denik; ez nik, euskal idazlerik sagaratuenak esana da, "*afektibidadea ezin bideratua*" dela Euskal Herri zakartu honen galtzik galgarriena. Egia, baina, galtz hori ez da euskaldunon galtza, galtz humanoa baizik, literatura guzien sorburuan dagoen galtz unibertsala. Zerk sortzen du poeta, artista, galtz horrexek, ezin horrexek, ez bada?

Laugarrenean, IRE ITZA izenekoan, neskatzia idealizaturen erantzun eta erruki zain gelditu da poeta. Aurrekoan, *aurpegia gorrituz* ixil erantzun baitio, ez ordea *hitza* haragituz:

IRE ITZA

*Satalur pillak berritzen ditun aize gorria sortzean,
nere begiak erneko ditun ire itza entzutean.*

*Iliaun-ikatzka gorri ipintzen din arnasarik legunenak
aurpegi illun au kenduko liken ire itzik laburrenak*

*Erruki dezan aurpegi illotz au, itz arin arin batekin
orduan noski argituko den ire itz biguñarekin.* (I,483)

Argitasun inoxente bat gehiago: *Iliaun-ikatzka gorri ipintzen din arnasarik legunenak*, halaxe gorrituko liken nire aurpegi hilotza, maltearen hitzerdi errukizko batek. Berriz ere, errauspeko *ikatz muttur* batetik, balio unibertsaleko *sentimentu gartsua* piztuko dizu poetak, Inoxo Inoxo.

Poema honetan beltz ageri da poeta: "aurpegi illun, arpegi illotz". Comillhasen eskola ematen ari da Orixe, baina osasunez makal, eta gogoz "zazpi urteko beltzaldiak" joa. Hala utzi zuen idatzirik

bere testamentu gisako batean: *"mi salud seguía delicada, y como yo no estaba para clases fuertes ni largas, me encargaron la Geografía elemental"*. Poema motxotan ere, bere bihotz elurtuko "geografía elemental" erakutsi nahi duela esanen nuke.

Atzenean, bosgarren poeman, LAIÑO AMASA izenekoan, maitaleen arteko maitasun giroak, etsia hartuko du, elkarrengan ezin haragitu ailtortuz:

LAIÑO-AMETSA

*Elurraren zuriak atsegin ematen
baiña arpegi ori atsegiñago den.
Enel laino beltza lurrera jetsitzen
Elurraren zuria bereala jaten!*

*Zergatik artu den besteren esana?
Laino-amas itzak beztu au, laztanal
Ez den etorriko inor iregana:
neretzat ere ez aiz; blontzat au lanal (1,482)*

Erne berriro: *Zergatik artu den besteren esana?* galdera baino gehiago konsellu zorrotza dirudien horri; zergatik? hire bihotzari, hire nortasunari, eta hire fatuari fidelki segi ordez?

Norbaitek bazterretik desegindako maitasun zinezkoa gordetzen dela esan liteke, olerki motx adierazgarrion atzean. Orixek zinezko neskaxen batez maitemindu zela, alegia. Ez dut ukatuko, orduan Orixek bizi zuen bakarraldi ilunean, beste edozein irudi eme idealizatuganako maitasuna ere izan ez litekeenik, baina, lehendik zinezkoen baten gorpuztua ote duen iruditzen zait:

*Aren maitean bero nintzala, adirazi nai niola
aboan nere itza aldatu zan, ez dakit noiz eta nola
- Goru zar ori amarena al den? Ta gorri egiñik bertan
nere nekea ezagun zula, aurpegi erantzun zidan.*

Besteak beste, bizilegia edo inoxenteegia iruditzen zait pasarte hori, irudipen mistiko edo idealizatu hutsa izateko, edo Orixek klasiko grekolinoren batengandik hartu eta bere buruz moldatua besterik ez izateko. Dena dela, horratx: sortu da poeta erromantikoa, eta hitzagan, *hitz haragituagan*, bilatuko du munduan beste inon ezin duen kontsolamendua.

Gerora ere, mutil maiteminduak bere guztizko neskatxa maiteari bihotza *hitzez* ezin azaldu hori, behin eta berriz ageriko da Orixeren lirikan. Esate bateko, *Euskaldunak* poema ondu zuenean, ez omen zuen inola ere, maitasun konturik azaldu nahi, eta Lizardik eta batez ere Antoniomari Labayenek animatu omen zuten, barren barrenean gordea zeukan maitemin hartatik ere zerbait eskaintzera; maitaleen izenak ere Labayenek eman omen zizkion: Mikel eta Garazi, Orixeren maitasun mistikora makurtuz Aralarko goiaingeruaren eta Uitziko santa beneratuaren (Santa Engrazia, alegia) izenak oroi-berrituz bezala edo. Segi ditzagun maitale bion aztarnak.

Artazuriketakoan, jendea arrosnabar kantari ari da, herritarren ahotan dabilzan amorio bikoteak erdi asmatuz, eta halako batean, Mikeli tokatu zailo Garazi:

*Larre berrian eperrak dira, pagadletan usoa
Neskatxa gazte pinpiriña da Garazi Errekaldekoa
Orrek maite bat bear omen du bera dan bezalakoa
bera ona da ta ohea luke Mikel Muno-Txikikoa.*

Ezusteko latza Gorrirentzako, beretzako uste zuen Garazi Errekaldekoa, Mikelekin uztartu baitio jendeak kantuan. Mundua galnera irauli zailo bat-batean:

*Arzaia arnaska ardi-billa mendi gainean
noizean bein gelditzen da txintxarri zurrean
Biotzean pilpira ta ziztu belarrarian.
besterik ez entzuten ingurumarian*

*Alako zirrara Gorrik artu du bi bider
Buru begiak lurrera; zulorik ez da ager*

Ezin asmatu du lotsa ankapean sartzen (1,86)

Zergatik hartu ote du Gorrik zirrara *bi bider* kantu bakarrean? Hara: aurrena bere bihotzeko *Garazi* izena aditu duenean, eta hurrena eta handiena, bere izena aditzeko Itxaropen Itsuan dagoela *Mikel* entzun duenean. Zinez bizl gabe, ohar ote liteke inor, artazuriketako jendetzaren kantu eta buillapean bakardaderik minenean murgildu den mutil "gaitzetsi" horren detalle bikoitx horretaz? Erakusten duen sentipen bizlagatik, esanen nuke Orixe berak bizitua zuela inolaz Gorriren egoera larri hori.

Berriz ere, poema berean, hona nola dabilen poeta maltemin-
dua, bere bihotzeko mina azaldu ezinik, udazkeneko maitasun giro
epelean, maitale biak gaztaina biltzen ari direla.

*Berriz igo da Mikel Eleder, lengo ondoaren gaiñera
Esku bakarrez adarretikan, dillindan atzera-aurrera
Naiz buruz bera zintzilikatzen, zango biak gurutzera...*

*Artan, Garazik burua itzull, barne zirrara aundiekin
Mutil bizkorrak sar nai lioke maitea bildurrarekin.
Noizik bein zear-begiratu bat alare neskak duke egin
Alako batez, bien begiak billatzen dire elkarrekin. (I,103)*

Zeinen pasarte fina. Ahal duen arriskurik handieneko akrobaziak
egiten ari da mutila, beste gaztainondo baten gainera igota: "mutil
bizkorrak sar nai lioke maitea bildurrarekin", amodioa lkararen bidez,
alegia. Oroit lehen alpatu dugun "Bildurra" izeneko poema, maltemi-
narekin duen lotura sinboliko unibertsalaz ahaztu gabe. Eta atzeneko
bertsolerroa ere misterio horri laguntzera dator: "Alako batez, bien
begiak billatzen dire elkarrekin", aurrez esan bezala, bihotzondoko
lkara inozenteak ehundutako amodioaren sare bizian. Hori ez bada
erromantiko baten bihotz inozentea, zer ote? Eta berriro, neskaren
bihotzera hitzez allegatu nahi, eta ezin:

*Ardi sarkoia esi-inguruka dabilla argigune billa
Ibilli, itzull, begira, geldi, ez daki nondikan zilla.
Alako batez erabaki du -ala da gure mutilla-
itzez neskaren barnera bide, oraintxe uste du dakilla*

*"Zer dirudizu artazuritzez egin zuten bikotea?"
Par murrizta du erantzun orde. - "Al bazinduket nerea!"
Ezpañik ez du neskak zabaltzen, aski du begitarte" (I,108)*

Horra berriro ere, lehen alpatu dugun "Bildurra" poemako aztar-
na berberak:...ta gorri egiñik bertan, nere nekea ezagun zula, aurpe-
giz erantzun zidan.

Eta amodioak bere lanean segitzen du, poetaren bihotzeko elur-
te ixilean:

*Neska mutillak ez dira asarre, ez ere keiñu debeku
Bata besteren leiaka dira, nork leunago begiratu.*

Itzik ez dute zillegi, baña biotzez dira mintzatu.

Aien barnean maitasun zenbat ari dan, zeñek asmatu. (I,110)

Horra berriro ere poetaren hizketa, bere soiltasun xumean, inolako ballabide tekniko, metaforiko, sinboliko edo beste apaingarririk gabe, atzenerako Indar poetiko harrigarri hori biribiltzen! Horra euskararen senetik, estilo klasiko huts horretan, Orixek bestek lortu ez dituen ederprintza unibertsalak. Hurreneko hau ez duzu batere eska-sagoa:

Poz ar-emanak ezin lezake maitatasuna galetsi

tantak adarra baiño barnago biotza deza soatsi (I,105)

Ikaragarria da oharmen hori. Horra nola ikusi duen Orixek, *ihintz tanta* edo *euri tanta* batek *adar baten bihotzondoraino* egiten duen maitabidea. Hori ezin lezake ikusi, giza amodioaren mulin bila dabilen erromantiko baten barne-begjak bestek.

Poema bereko *lruleak* sailean, hazi bezala egiten da Orixeren betiko mina, Mikel eta Garaziren ehungintza bitarteko direla:

Mutilak jo, neskak irun, bien lana alkartzen.

Euna bezala ari da maitasuna azitzen. (I, 127)

Pasarte hori ere aski fina da. Ehundegiaren sinbologia klasikoa, zinezko iturrira eramaten baitu, amodioaren eta poesiaren lehen gurutzalekua *testua* bera dela oharkabean erakutsiz, etimologiaz ere, *lat. textus = ehuna* baita, bere sorreran, J. Sarrionandiak behiala euskaraz gozoro oroitarazi zigun legez.

Azkenean, Garaziganako maitasuna aitari adieraztekoan ere, bere maiteari aurreneko aldiz aitortzekoan bezain lotsati ageri da Mikel, Orixeren ahotan:

Mikel lotsa ta maitez, aitari mintza nai

Bi etsai orietan nork dezake garai?

Neurria aundi dizu, egonik luze zai...

Nongo ormak geldi leza letzer dagon ibai (I,156)

Lehen esana: tai gabe alpatzen du Orixek, barren barrengo maitasun gorde hori azaltzeko lotsak sortzen duen tentsioa, baina, beti ere maitasunari fintasuna eta Indarra areagotzeko. Horregatik: tentsio horretan, amodioak *neurria haundi dizu* (hazi) *egonik luze zai*. Buruz Integrista eta bihotzez erromantiko izateak bere baitan

sortzen duen tentsio horretan, larritzen da poeta, ezinezko muga bero horietan, baina azkenean, *lotsa* eta *maitemin* arteko borrokan, "*bi etsai*" horien tentsioan, beti maiteminduaren ahotsa ateratzen da garalle, bestela, poeta mutu baikenuke. Monax beste aztarren bat, *Euskaldunak* poemari segituz:

*Mutillak itzez ezin esana, lertu du kantaren bidez
Mingain-motelak alaxe dira: itzez nastu ta kantuz ez
Maitetasunak bizkortuko du aurrera ausardi emanaz.
Motaltzen bada, mintxotuko da lengoa berriz esanez. (I, 113)*

Zelnen ederki adierazia, maiteminez gainezka dagoen lotsatiak, bere maitasun itsua jalki ezinik dabilela, hizketa hutsa saihestu eta kantuari heltzen dioneko lehertze larri hori:

*Mutillak itzez ezin esana, lertu du kantaren bidez
Mingain-motelak alaxe dira: itzez nastu ta kantuz ez*

Bidenabar esan, hagituz pasarte argia iruditzen zait "*itzez nastu ta kantuz ez*" dion hori. Alde batetik, kantuaren zinezko sorburua ederki adierazten baitu; bestetik ordea, hizketa solla edo kontu kontularitza baino bertsoarritza, sormen lan zailagotzat eta eder eragilegotzat daukan jator-jende berri honi, zer pentsatua ematen ote dion bainago.

Galaren harira bihurtuz, eta Orixeren maite lelo platoniko hauek pittin bat haragitzen joateko, gatozen berriro *Euskaldunak* poemako udatzen girora. Gaztaina biltze lanak utzi eta, muxar bila hasi da bikotea:

*Meskak zugatz bat begiz jo dizu, an muxarrik ote litzan
Mikel maiteri galdegin dio, zergatik ez dun billatzen an*

*Mutillak irriz: "Badakit, maite, or ez dagola bizirik
etxe orretan ez da sartu gaur, jan ta lotara muxarrik
Eztakusazu amaun-sarea, dagola urratu bagerik?
Orrek atzitu zaitun bezela atzitu nahi zinduket nik. (I,106)*

Ez dakit batere, baina, azken bertso-lerro honi errezelo txarra hartu izan diot beti. *Atzipe* egin ote zioten alegia Orixeren aurreneko kontraerari. Ez dakit xuxen, nork eta nola argitaratua den *Euskaldunak* poema, ez eta nork erdaratua den ere, Antoniomari Labayenek uste dut. Baina, giro horretan *atzitu* = *engañar* bihurtzeak ez du niretzako

Inolako zentzurik; nere idurirako, pasarte horretako logikan, gaeuz muxarrrik sartu eztako pagozulo beltz amaraundun horrek ez baitu deusetan *engainatu* neska; *atzitu* = *pillar*, edo gisako zerbait, denez ere. Inozoren baten eskua ez bada, zentsurarena ibilli ote den iruditzen zait tartean. Sorreran holatsu ote zen nago ni:

*Zuk ori atzitu dezun bezala, atzitu nai zinduket nik
Así como has pillado a esa, quisiera yo pillarte a tí*

Alegia, birjintasunaren loremintz finik galdu edo urratu gabea *atzitu* nahiko lukeela mutilak neska, elkarren arteko amodioa haragitzeko orduan. Zenbat aldiz ez ote dut aditu, kontestu honetan, edozein herrixkatak zeharrizkara bixi horretan: "*Ori bai goxoa, oaindik iñork amaun sareik kendu gabeal*" neska gazte ederrez, edo berdin mutxurdinez "*Apustu bere amaun sarekin dabillela oraindik!*" edo gisakoak. Gordinsko ote litzake interpretazio hori Orixe batentzako? Ez nik hala uste. Hala azaltzekoan morbo kutsua hartu lezake, balna, bere kontestu soilean utzi ezkerro, fina eta guzi ematen baitu metafora herritar klasiko horrek.

Dena dela, Mikel eta Garazi arteko maitasun erromantiko edo platoniko honetatik, nire iduriko amaraun sare urragabea gogoan dudala, pasa nadin Orixeren haragimn gorria.

...EZIN HARAGITUA

Orixek haragilari, bizl guzirako gerra deklaratu omen zion, balna, munduan aukera zezaken etsalirik galztoena aukeratu nonbait, ez omen zion bakerik eman santa sekulatan. Uitziko festatan gertatua kontatzen du Nemesio Etxaniz morboak:

"Uitziko jaletara nexka lengusu bat etorria zuten. Gabean, etxean beste lekurik ez, eta neskatxa Orixeren gelan, beste oge batean. Aiek jakin mutila nolako zintzoa zan, eta nexka kezkarik gabe an utzi zioten. Orixe larri, gaztea izan ta irudimenak eta odolak pakerik ez; alde batera eta bestera ogea ederki nastu zuan, balña gau osoa lorik artu gabe joan zitzaion". (V,165)

Hasieran alpatu dut zerbait. Gerrondoko erbeste garalan, Bidarain zegoela, beste neskatxa kanboar batek sutuko zion bihotza Orixeri. Hamalau urteko nexka guria, latina eta espainola ikastera

joaten zitzaion. Goizean goiz joanen zen Nikolas mezara, erregutuko zion bere Jainko partikular hari, gero lasterka ibili ere bai, gorputza nekatzen, eta okela eta arrautza eta holakorik jan gabe pasa ere bai, alde guzietatik odola xuritu nahian edo, baina, eskola orduan Marie Helene lilluragarri hura inguratu bezain laster, arimak birjin xuri haren gorputzera egiten zion ihes. Zahartu ondoren, Marie Héliène Gastigard harekek berak, kontatua duzu Paulo Iztuetari:

"Oroitzen naiz nola, Donibane Lohitzunen nintzelarik, aldi batez lagun batzuekin kontzertu batera joan nintzen. Ni haurrekin, eskolakoekin, eta nire adiskideekin han goian nintzen, balkoietan. Handik bi egun pasa eta gero, Orixe etorri zen eskolara nire xerka eta esan zidan, nik ez nekiela, baina kontzertu hartan ni balkoian nintzela eta hura behean, eta izan zuela inpresioa Albert Duhrêr grabadorearen emazteki bat ikusten zuela ni ikustean. Asko maitatzen zituen artista horren marrazkiak. Nik uste dut sufritzen zuela. Nire iduriko, bazen pertsonaia bat bere egiazko izatea, izakera, zanpatua zuena. Eta nik uste gizon horrek behar zuen esplosio bat eta esplosio hori ez du izan. Eta nik uste, bere obran eta denetan, hobeto izanen zen esplosioarekin. Gizon hori ez da osoki liberatu. (V,172)

Ez eta ni ere. Nor, zer, liberatu da osoki inon? Zokoz zoko arroilak behiti datorren erreka horrek ere, guziz librea dela iruditzen zaigun arren, ez ote luke maldak goiti joan nahiko batzutan? Hortaz, nik bederen, nori bere izamoldeak ematen dion libertate konkretua beste libertate absolutorik ez dut ezagutzen inon. Novallisek ongi zionez, nahiz gu nonahi absolutuaren bila leihatuz, gauza konkretuak baizik ez baititzakegu aurkitu.

Beste aldi batez, El Salvadorko Zaragoza herrian bizi da Nikolas, Miramar izeneko landetxean, Rogelio Muyschondt eta Mercedes Contreras senar emazteekin. Gizona asper egina dago emazteaz, eta Orixek goxatuko du: *"El amo dice que no tiene tiempo para contestar a sus cuatro cartas. ¿Eso es amor desinteresado? Menos que de novios. Yo tendría escúpulo"*. Horra berrero ere, Orixeren barrengo haur handi haren inozentzia erromantikoa. Rogelio burges zikin horietakoa du: *"Gizon au diruak zekendurik dauka. Jainkoak daki zer ikusarazi dion emazteari"*. Orixeren errukiak Mercedesen bihotza bereganatu du, bihotza, noski, bere odol eta gorputz guziarekin:

"Poliki poliki etxe alderako asmoak nitun, baiñan emen luzatu bearko oraindik ere. Etxeko andreak ez du entzun nai ere dagoeneko ni emendik ioaterik. Nik arengan baiño ark neregan aginpide aundiago dauka, or besterik uste baduzue ere" aitortzen dio Zaltegri gutunez 1952ko Iraillean.

Handik gutxira, berriz: *"Mamenek ere merezi du gaxoak, aski naigabe baitauka senarrarekin eta etxekoekin"*. Jakin nahiko nuke zergatik ipini zion Mamene izena, bere bihotzeko Mercedes hari, eta zer misterio gordetzen zuen Orixerentzako Mamene honek? Bi urteren buruan kanta berarekin segitzen du gutunetan: *"Guatemalara itzultzea ere ez litzake eder Mamenerengatik. Beraz itxaron egin behar oraindik. Amaikatxo badaude ni baño okerrago"*. Orixek gizatasun beteko gizona zen, baina, ez al da sumatzen hor besterik? bihotzeko elurte haren aztarnarik, alegia?...

Gorputzaren Irriak zigortu asmoz, haragia, arrautza eta beste janari asko uzteraino Iritsi omen zen Ameriketako egonaldia hartan: *"aragiak ez ezen arrautza janak ere odola beroarazten dit neri gaitxo"* esaten dio Eliasi. Horregatik fruta izanen du jatekorik maiztuena: laranja, pliku, mango, anana, koko eta holakoak. N. Etxaniz morbo-soak azalduko digu hobeki: *"Emakume kontuan beti izan genduen orrelakoxe estu ta zintzoa. Ameriketara joan zenean, irurogei urte izanarren, etzuan bere buruaren konplantza gelegi. Ta aragiaren irrika guziak obeto litzearren, aragi, arrautz eta beste janari asko bertan bera utzi zituan"*.

Baina zergatik? Kastitate erlijjiozko hutsagatik? Bai zera! Bidarrain Marie Helene Iluragarri harengandik bezalaxe, beti inguruan tentatzen dabilkion Mamene honengandik nola edo hala bere haragimina gordetzeko. Bere inozentzia osoz erakusten baitu Orixek, emakume honetaz maltemindua dagoela; are gehiago: Jelosia tarteko, gorroto bizia dio haren senarrari ere, emazte gaixoa berak ezin duen hartako bestetako hartzen ez duelako edo...

Giro hartantxe, etxe hartantxe, "avefría" deitzen omen zioten gure Nikolas gizajoari. Mona atzera, Nemesio Etxaniz morbosoaeren hitzak: *"Bere gizatasuna menderatze artan, burruka bizia egin zion bere gorputzari. Amerikarrak, "Avefría" deitzen omen zioten, emakumeak, beste gizakumeen antzera, begiz jaten etzitulako"*. Baina begia, hagitz zentzumen zikinestalla da, eta Orixerena zer esanik ez,

noiz zertan ari den inork alsa igartzeko. Begira bestela, handik belaxe, bere bihotzeko *Mamene* maiteari isilpean bezala idazten dion gutuna, ditxosozko "avefría" kontu horrek eraginik edo. Maiteminak berekin izaten baltu maiz, halako gizonkeria erakutsi behar bat:

"Orixe es un hombre frio y no humano.- Huml ya se ve que los que dicen eso no me han oído en confesión. Orixte tiene las mismas pasiones que los demás hombres, y no se chupa el dedo. Orixte ha tenido más dificultades en la castidad por plétora o por debilidad; no por buena o perfecta salud. Pues hablo en la mayor intimidad a una Señora casada, este año en que mi salud está tocando lo perfecto, creía yo que me había enfriado.

Estaba yo oyendo Misa el domingo pasado en San José de la Montaña y en esto se pone delante de mi banco una joven bien ligaramente vestida. Allí sintió Orixte a sus 64 años hervirle la sangre como por electricidad. Bendito sea Dios que le conserva a uno la hombridad, sin peligro ya o con menos peligros de caer que es la juventud! Movimientos que entonces molestaban por tener que guardar la castidad, hoy se aprecian desde el punto de vista de la salud".

Oso modu politean, eta nolako inozentziarekin, gainera, oraindik larrua jotzeko kapaz dela adierazi nahi dio Mercedesi. Juxtu inola ere ezin egin zuen hura egiteko kapaz zela alegia. Huraxe besterik ez baitzuen falta. Etxe berean, biek gizon burges zikin berbera zuten gorroto, eta biak elkarren maitemin goxo berberak illuratuak zeuzkan; haragiaren bedeinkazioa besterik ez zuten falta; Mercedesek tentatuko zuen erotzeraino; balia Orixek "avefriarena" egiten zion beti. Horra, barren barrendik zeinen xaloa eta inoxoa genuen gure "basurde" integrista Jesuitek zikiratutakoa. Jesuitek bakarrik?...

Hala esaten dio Jokin Zaltegriri: "Ez nago asperturik Zaragoza txiki ontan; bañan au ez da nere biziera eredu, ez Meza ta ez Bezpera". Etxekoandrearekiko haragi grin en sekretuak kontatzeko behar beharrezko zuela, alegia, bere ama partikular haren laguntza, eliz barruko isiltasunean. Nik hala ulertzen dut behintzat J. M. Aranaldek esan, eta askok errepika jo ditoneneko hau: "egunero jauna hartzeagatik bakarrik etorri zela Ameriketatik" alegia. Beste gabe, zerbait adierazten dit, «bakarrik» nabarmendu behar horrek.

Munduan ez zen izan sorkaririk, ez Jesus Jainkorik, ez Ama Birjinarik, ez Lizardirik ez besterik, Mikolasen barrena, tarteka ezagutu zituen emakumeok bezala goxatu zuenik. Erromantiko hutsa zen gizajoa, eta zenbat eta kastitate zorrotzagoa, badakigu, orduan eta haragimin bizilagoa. Sormen lanak erruz goxatzen zuen izpirituz, balna, emakumeren batez maltemindu zenero, gorputz eta izpiritu, oso osorik goxatu zen. Balna goxotasun hori ez haragitzeak, lehen baino okerrago uzten zuen gizajoa.

Aita Luis Villasantek aitortu izan omen du *"Arantzazuko fraile baten arrebari egindako bihotz eskea"*. Pedro Ariztimuño ultziarrak ere bai: *"Ameriketara zegoela, handik Joana Ariztimuñori gutun bat idatzi zion pretendituz. Ezkontzeko mandatua hartu zuenak ez zion ordea kasurik egin, eta horretan bukatu zen guztia"* (V,166).

Sinestekoa da hori. Orixek fama txarra bereganatua zeukan Ultzin, eta gero, horrez gainera diru iturririk gabeko frailekondo eskuzuri inozente edo xeblere gisakotzat joa zeukaten. Arrazol puxka bazuen horretan Aita Villasantek: *"ez zegoen gaitua ezkontzarako, dirua etxeratzeko gauza ez zelako"*. Ez, egia esan, ez dut sekula imajinatu Orixe injenuo erromantikoa, Lizardi arrazionalista, kalkuladore, diruzale modernoa bezala, lantegi bateko gestore, eta horrek ere zerbait adierazten du, ikusi nahi duenarentzako. Zorioneko irabazpideak, ezkontzak, familiak eta bedeinkazioak! Zenbat gogo eder hondatu ote dute munduan?

Hara, zer esan zion, Ameriketara joan aurretik, Marie Hélène Gastigard bihotzeko hari Orixek: *"Bazekien pixka bat Jesus ezagutzen nuela, (gero bere senar izanen zuena alegia) eta esaten zidan beti: ez ezazula horrelako zozokeriarik egin. Emakumeak ez du ezkondu behar, zerbait egin ahal izateko estudioan, munduan. Zeren emakume bat ezkontzen bada, galdua da. Orduan ez du lan intelektualik egin ahal izango. Oro har, nahi zun emakumeak ezkontzea, balna, ez emakume intelektualak"*. (V, 171).

Horretan, emakume edo gizon, arrazol osoa ematen diot Orixe-ri. Balna, ez ote zuen jelsia pittinen bat gorde horretan ere? Berak ezin haragitu zuen maltemin hura, beste Jesus mundutar hark Marie Hélènegan haragitutako zion espaz edo? Dtxosozko haragimina,

...EZIN HARAGITUA Orixek haragiari, bizi guzirik gerra deklaratu omen zion, balna, munduan aukera zezaketen etsaririk galztoena auke-

